

-(y)IsAr GELECEK ZAMAN EKİNİN YAPISI ÜZERİNE

Sinan UYGUR*

ÖZET

-(y)IsAr gelecek zaman eki tasvir fiilinin kalıplaşmasından oluşmuştur. Ek çok heceli bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda sıfat-fiil olarak kullanılmamaktadır. Dolayısıyla şimdiki zaman eki -(l)yor ile hem işlev kayması hem de yapı olarak benzerlik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, ekler, gelecek zaman eki, -(y)IsAr.

ABSTRACT

-(y)IsAr that was future tense suffix consist of descriptive verb that get rigid. The suffix has a construction with few syllable. At the same time, it isn't used by being participle. So, it looks like with -(l)yor that been present tense suffix both function slipping and construction.

Key Words: Old Anatolian Turkish, suffix, future tense suffix, -(y)IsAr.

Türkçede, görülen geçmiş zaman ile geniş zaman eklerinin göstermiş olduğu tek şekillilik, gelecek zaman ekinde görülmemektedir. Türkler, bildiğimiz yazılı tarihleri boyunca gelecek zaman kavramını -GI, -GAy, -GA, -(y)A, -DAÇI, -(y)IsAr, -(y)AcAk gibi çeşitli eklerle ifade etmişlerdir¹.

Gelecek zaman kavramını karşılayacak bu kadar çok ekin bulunması ve dönem dönem çeşitlilik göstermesi, kavramın kendi bünyesinden kaynaklanmış olmalıdır. Günümüz Türkiye Türkçesinde gelecek zaman eki, zaman kayması sonucu duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, şimdiki zaman, yakın gelecek zaman, geniş zaman gibi zamanların yerine kullanıldığı gibi, işlev değişikliğiyle gereklilik, ihtimal, kesinlik, temenni/hayal, sevinme/böbürlenme, iğneleme/alay etme/küçümseme/inanmama, şaşkınlık, olmazlık, niyet/istek/tercih, sitem/kızgınlık, evham, ihtar/tembih, yakınlık, mecburiyet, kabullenme, ümitsizlik, beddua, teminat, umursamazlık, yakarış, emir/istek anlamlarıyla da kullanılmaktadır². Dolayısıyla eski metinlerde günümüz Türkçesine paralel olarak gelecek zamanın yukarıda sayılan işlevlerine rastlanmaktadır. Bunun aksine, istek eki gibi bu işlevlerin birkaçını üstlenen eklerin, gelecek zamanı da ifade ettikleri görülmektedir³.

Gelecek zaman için günümüzde kullanılan -(y)AcAk eki 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkarak bu makaleye konu olan -(y)IsAr ekinin yerini almıştır. 13. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasında -(y)AsI gelecek zaman bildiren sıfat-fiil eki, -sA gerek birleşik yapısı ve zaman kayması sonucu gelecek zaman kavramını karşılayan -(y)A istek kipiyle birlikte kullanılan -(y)IsAr eki, dönemin en işlek gelecek zaman ekidir⁴ ve Eski Anadolu Türkçesinin belirgin özelliklerinden birini teşkil etmektedir.

* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, elmek: akhiskali@gmail.com

¹ Zeynep KORKMAZ, "Türkçede -aca... / -ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XVII/1-2, Ankara, 1959, s. 159.

² Ertuğrul YAMAN, *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1999, s. 95-114.

³ Faruk Kadri TİMURTAŞ, *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 126.

⁴ Gürer GÜLSEVİN, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1997, s. 100.

Eke, Oğuzcanın en eski eseri olan Ali'nin Kıssa-i Yusufunda rastlanmaktadır. -(y)IsAr, bu eserde Oğuzcaya ait olduğunu Kaşkarlı Mahmut'tan öğrendiğimiz ve Eski Türkçede gelecek zamanı karşılayan -DAÇI'yla birlikte karışık olarak kullanılmıştır⁵.

13. yüzyıl içerisinde kullanımdan düşmeye başlayan -DAÇI eki, "Ben size müdām hizmet kıldaçıvan/ Siz kidiñçe tapuñızda oldaçıvan/ Sizi körsem öküñ teşrif kıldaçıvan"⁶ mısralarında da görüldüğü üzere Eski Anadolu Türkçesi kişi eki almıştır. Aynı eserde "Bundan şongra hikmet tapa keçiserven/ Gül reyhan dürr mercan saçısarvan/ Yusuf nebî ahvâlini açısarvan"⁷ mısralarında da aynı kişi ekleriyle beraber -(y)IsAr gelecek zaman eki kullanılmıştır. Bu ikili kullanım, dönemin bir geçiş devresi olmasından kaynaklanıyor olsa gerektir.

Gelecek zaman eklerinden -(y)AsI, -DAÇI ve (y)AcAk ile ilgili çeşitli yapı çözümlenmeleri⁸ yapılmasına rağmen, -(y)IsAr ekinin yapısıyla ilgili bir şey söylenmemiştir. Ekin birden çok heceli olması, onun çok parçalı bir yapıdan geldiğini göstermektedir. Türkçede ekler genellikle bir, iki veya üç sestem oluşmaktadır. Bunların da geçmişine bakıldığında müstakil birer kelimedenden geldiği görülmektedir⁹. -(y)IsAr gelecek zaman ekine bu nazarla yaklaşıldığında ekin bünyesinin -(y)A turur/durur, -(y)A yorur gibi şimdiki zaman¹⁰, -(y)I ber-, (y)I/A kör-, -(y)I/A ko(y)-, -(y)I/A bil- gibi tasvir fiili yapılarıyla¹¹ aynı olduğu anlaşılacaktır. Bunlardan bir kısmı hâlâ işlerliğini sürdürerek günümüzde Türkçenin zaman ve tasvir fiili ihtiyacını karşılamaktadır. Özellikle zamanla gelişip kullanılabilirliği artan -(I)yor şimdiki zaman ekinin yapısı ve zaman işlevi kazanması, Eski Anadolu Türkçesinin -(y)IsAr gelecek zaman ekiyle benzerlik göstermektedir.

Bu durumda ekin yapısını [zarf-fiil eki + (tasvir) fiili + zaman eki] olarak açıklamamız mümkündür. Bilindiği üzere Türkçenin zarf-fiil eklerinden biri de -(y)I'dır. Türkçenin başlangıcından günümüze kadar kullanılan bu ek Eski Anadolu Türkçesi devresinde de karşımıza çıkmaktadır.

Türkçenin en eski dönemlerinden beri işlerliğini sürdürmüş, yapısını değiştirmeden günümüze ulaştırmış geniş zaman eki, geçmiş, şimdiki ve geleceği kapsamakta, dolayısıyla mevzumuz olan gelecek anlamını da içermektedir¹². Bugün kullandığımız şimdiki zaman ekinde hece yutumu nedeniyle kendinden önceki fiille kaynaşmış bir geniş zaman ekinin bulunması da -(y)IsAr gelecek zaman ekindeki -(I/A)r'nin de geniş zaman eki olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Aynı zamanda Eski Anadolu Türkçesinde -(I/A)r geniş zaman ekiyle -(y)IsAr gelecek zaman eklerinin üzerlerine aynı şahıs eklerini almaları¹³, bu görüşü destekleyici birer delil mahiyetindedir.

⁵ Zeynep KORKMAZ, "Kaşkarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi" *Türk Dili*, S. 253 (Ekim 1972), Divanü Lügat-it-Türk Özel Sayısı, s. 18.

⁶ Sinan UYGUR, *Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2003, s. 245, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁷ UYGUR, *Age.*, s. 68.

⁸ Nesrin BAYRAKTAR, *Türkçede Fiilimsiler*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2004, s. 97-103.

⁹ Vecihe HATİBOĞLU, *Türkçenin Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1981, s. 7.

¹⁰ Mustafa ÖZKAN, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 138.

¹¹ BAYRAKTAR, *Age.*, s. 359-367.

¹² Zeynep KORKMAZ, *Türkiye Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2003, s. 637-646.

¹³ GÜLSEVİN, *Age.*, s. 100-101.

Ortada kalan “sa-” fiiline gelince, Eski Türkçe devresinde bu fiil sak (dikkatli), sakın- (düşünmek, plân kurmak, kederlenmek), sakınç (fikir, arzu, düşünce), san- (düşünmek, ait olmak) gibi kelimelerin¹⁴ kökünde varlık sahnesindedir. Gelecek zaman kavramının içinde düşünülen, düşünce, arzu, niyet, plan kurmak, kederlenmek, gibi kavramları içine alan bu fiilin çeşitli türevleri Eski Anadolu Türkçesinde de sağınç (emel, istek, arzu, amaç, düşünce, endişe, zan, tahmin), sağın- (düşünmek, sanmak), sağ (uyanık, çabuk, ihtiyatlı), san (emel, arzu, zan, tahmin, tasavvur), sanışmak (düşünmek, birlikte düşünmek), sanmak (istemek, dilemek, düşünmek, tasavvur etmek, kuşkulanmak, tereddüt etmek), sanu (fikir, düşünce, istek, dilek, zan, tasavvur) gibi kelimelerde¹⁵ yine gelecekle ilgili kavramların oluşturulmasında kullanılmıştır.

Divanü Lûgat-it-Türk'te çokça kullanılan ve üzerine geldiği ismi isteme anlamı katan +sA- isimden fiil yapma eki¹⁶ de isteme, niyetlenme, düşünme anlamları içeren "sa-" kökünden geliyor olsa gerektir¹⁷.

Bütün bu verilerden hareketle, Eski Anadolu Türkçesinin oluşum evrelerinden itibaren 16. yüzyıla kadar sıkça rastladığımız -(y)IsAr gelecek zaman ekinin yapısı [(y) kaynaştırma ünsüzü + I zarf-fiil eki + düşünmek, tasarlamak manasındaki sa- fiili + geniş zaman eki] şeklinde açıklanabilir.

Ek, tasvir fiili yapısından gelişmiş olan şimdiki zaman ekinde de olduğu gibi sıfat-fiil olarak kullanılmamaktadır. -(y)IsAr gelecek zaman eki bu özelliğiyle de diğer zaman eklerinden ayrılmaktadır.

Orta Türkçe döneminden itibaren tasvir fiillerinin zaman ifade etmede kullanılması burada bir kez daha tanıtlanmıştır. Bugün de tasvir fiilleri yukarıda anlattığımız ekin gelişimine koşut olarak Orta Türkçenin çeşitli kollarının devamı olan Kazak, Kırgız, Tatar, Uygur, Özbek ve Türkmen Türkçelerinde zaman işlevinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA:

- ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. III, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1991.
- BAYRAKTAR, Nesrin, *Türkçede Fülmsiler*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2004.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1983.
- GABAİN, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1988.
- GÜLSEVİN, Güner, *Eski Anadolu Türkçesinde Çekim Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1997.
- HATİBOĞLU, Vecihe, *Türkçenin Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1981.
- KORKMAZ, Zeynep, "Kâşkarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi" *Türk Dili*, S. 253 (Ekim 1972), *Divanü Lûgat-it-Türk Özel Sayısı*.
- _____, "Türkçede -acak / -ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XVII/1-2, Ankara, 1959.

¹⁴ A. Von GABAİN, *Eski Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1988, s. 292.

¹⁵ Cem DİLÇİN, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1983, s. 177-180.

¹⁶ Besim ATALAY, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. III, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1991, s. 284.

¹⁷ Zeynep KORKMAZ, “-sa/-se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır?” , *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, TDK Yay., Ankara, 1954, s. 164.

- _____, “-sa/-se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır?” , *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, TDK Yay., Ankara, 1954.
- _____, *Türkiye Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2003.
- ÖZKAN, Mustafa *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994.
- UYGUR, Sinan, *Ali'nin Kıssa-i Yusufu (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2003 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- YAMAN, Ertuğrul, *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1999.